

Neem de tijd

Koen Haegens

Neem de tijd

Overleven in de *to go*-maatschappij

Ambo|Amsterdam

ISBN 978 90 263 2407 9

© 2012 Koen Haegens

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Heather Landis / Flickr Select / Getty Images

Foto auteur © Sander Nieuwenhuys

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

Voor Mirjam

Inhoud

INLEIDING

Ergens moeten tijddieven aan het werk zijn 9

- 1 Gevangen in het hamsterrad 19
Waarom het zo moeilijk is om te onthaasten
- 2 Tijd om te bewegen 41
Hoe de economie van hardloper tot sprinter werd
- 3 Het nieuwe werken 71
Wat de rebelse jaren zestig met de haastmaatschappij te maken hebben
- 4 Het einde van de vrije tijd 99
Hoe het onderscheid tussen werk en privé verdwijnt
- 5 Gestolen jeugd 127
Over de nieuwe dwang om sneller op te groeien

6 De toekomst ontglipt ons 151

Waarom het leven zich steeds moeilijker laat plannen

CONCLUSIE

Neem de tijd! 177

Noten 203

INLEIDING

Ergens moeten tijddieven aan het werk zijn

Er zijn verhalen die je je leven lang meedraagt. Daar kan stof op komen. Soms lijkt het zelfs een tijdlang alsof je ze bent vergeten. Maar helemaal verdwijnen doen ze niet.

Zo'n verhaal – misschien wel het eerste – was voor mij het sprookje *Momo en de tijdsparaders*. Daarin beschrijft de Duitse kinderboekenschrijver Michael Ende (1929-1995) een duister slag mensen. 'Het waren heren, die van top tot teen in spinnenwebkleurig grijs gekleed gingen. Zelfs hun gezichten zagen er asgrauw uit. Ze droegen ronde bolhoeden en rookten kleine askleurige sigaren. Ieder had steeds een loodgrijze aktetas bij zich.'¹

De mannen hebben iets weg van bankiers. Erg onbetrouwbare bankiers bovendien. Met gladdere praatjes halen ze de mensen over om te sparen. Voor later. Maar als hun klanten spijt krijgen van die keuze, is het te laat. Ze zitten klem. Het verschil met de echte financiële wereld is dat Endes grijze heren niet geïnteresseerd zijn in geld. Ze verkopen geen hypotheken. Evenmin verlokken ze bur-

gers hun centen weg te zetten in schimmige investeringsfondsen. Ze zijn uit op iets anders. Iets veel waardevollers. Ze willen tijd zien.

Hoe dat gaat, tijd sparen? In een vermakelijke scène legt een van de grijze heerschappen het uit aan een overdonderde kapper, meneer Fusi. 'U moet bijvoorbeeld gewoon sneller werken en al het overbodige weglaten. In plaats van een halfuur besteedt u nu een kwartier aan een klant. U voorkomt tijdrovende gesprekken. U kort het uur bij uw oude moeder in tot een halfuur. Het beste zou trouwens zijn om haar in een goed en goedkoop bejaardentehuis te stoppen, waar voor haar gezorgd wordt, dan hebt u al een heel uur per dag gewonnen. Doet u de nutteloze parkiet weg! Gaat u nog maar eens in de veertien dagen naar juffrouw Daria toe, als het dan per se moet. Laat u de dagoverdenking van een kwartier wegvallen en verspilt u vóór alles uw kostbare tijd niet meer zo vaak aan zingen, lezen, of aan uw zogenaamde vrienden.'

Kapper Fusi laat zich overreden. Hij gaat tijd sparen. Het spreekt voor zich dat hij bedrogen uitkomt, net als alle andere tijdspaarders. Want, schrijft Ende, 'tijd is leven, en het leven woont in het hart. Hoe meer mensen daarop besparen, hoe armer, haastiger en kouder wordt hun bestaan.' Sparend voor later vergeten ze in het hier en nu te leven. Wat rest is een wereld die even grauw is als de grijze heren zelf. Zonder tijd, dus ook zonder medemenselijkheid, schoonheid en fantasie. Want alles wat de moeite waard is, van kunst en cultuur tot een goed gesprek, vergt nu eenmaal geduld.

Momo is zo'n kinderboek dat eigenlijk meer voor volwassenen bestemd lijkt. Voor hen is de boodschap, een slordige vier decennia na de eerste verschijning, actueler dan ooit. Sinds de kredietcrisis gelden bankiers in brede kringen als verdacht. De slimmeriken met een IJslandse rekening, de klanten van Dirk Scheringa's failliete DSB-bank, de belastingbetaler die zijn geld zag verdwijnen in de bodemloze put van de bankenreddingen – zij allen zullen voortaan wel twee keer nadenken voordat ze een bankier op zijn blauwe ogen vertrouwen.

Maar hoe zit het met de grijze heren waar Ende over schreef? Hoe bewust zijn we ons van de tijddieven? 'Men zag ze – en men zag ze toch niet,' heet het in *Momo*. 'Het was griezelig zoals zij de kunst verstonden niet op te vallen, zodat men domweg langs hen heen keek of hun gezicht meteen weer vergat. Zo konden ze in het geheim werken, juist doordat zij zich niet verborgen. En omdat ze niemand opvielen, vroeg natuurlijk ook niemand zich af waar ze vandaan gekomen waren en nog steeds bleven komen, want het werden er dagelijks meer.'

Alleen het kleine meisje Momo ziet hen. Ze ziet dat de mensen sluipenderwijs geen tijd meer hebben voor elkaar en voor zichzelf. Momo leeft in de ruïnes van een oeroud, Zuid-Europees amfitheater. Iedereen vindt haar aardig. Dat komt niet op de laatste plaats doordat ze tijd in overvloed heeft om te spelen en te luisteren. Echt te luisteren. Zij is het die uiteindelijk de strijd aanbindt met de tijddieven, slechts gewapend met een bloem en een schildpad, een dier waarover Michael Ende eens in een interview opmerkte dat hij het sympathiek vond vanwege

diens 'volkomen nutteloosheid'. Momo is de heldin van het sprookje.

Het is uiteraard ook door de ogen van Momo dat ik zelf als kind het boek las, geleend uit een Noord-Limburgse dorpsbibliotheek. Hoe konden volwassenen zo dom zijn dat ze hun tijd uit handen gaven? Hoe kun je daar met open ogen in tuinen? Dat zou mij nooit gebeuren, daarvan was ik toen overtuigd. Ik begreep niets van de eindeloze werkweek van mijn vader, een aannemer die ook in de weekends en op vakanties nog stapels documenten doorploegde. Dan maar wat minder geld. Want in die val zou ik niet lopen.

Dacht ik.

Tijdgebrek is de dominante ervaring van onze generatie. Vraag iemand hoe het ermee gaat, en na 'Goed hoor' volgt steevast de verzuchting: 'Ach, druk hè.' Onze taal wordt erdoor getekend. We 'besteden' tijd aan activiteiten of besluiten juist daarop te 'besparen'. We 'bezitten' tijd. Als heuse beleggers 'investeren' we die vervolgens ook – in een relatie bijvoorbeeld. Blijkt die investering niet te lonen, dan is dat alles zonde van onze tijd geweest. Er is tijd 'verspild'. Tijd is geld, kortom. Michael Ende had het niet beter kunnen bedenken.

Maar het blijft niet bij woorden. In mijn vriendenkring van eind twintigers en dertigers hebben de eersten hun burn-out al achter de rug. Anderen zitten in de hypotheekfuik: ze zouden het wel rustiger aan willen doen, maar hebben zich omwille van het woongenot zo diep in de schulden gestoken dat ze alleen maar meer moeten

werken. Wat uiteraard ten koste gaat van de tijd om van dat mooie huis te genieten. Als het niet allemaal zo pijnlijk was, zou je kunnen lachen om deze opeenstapeling van clichés.

Laat ik niet doen alsof ik het zelf wél perfect voor elkaar heb. Toegegeven: ik werk nog altijd vier dagen per week, zoals ik dat in mijn studententijd had voorgenomen. Ik twitter niet, en in de digitale wereld van Facebook en LinkedIn besta ik evenmin. Maar alle goede wil ten spijt bekijk ook ik tegenwoordig op een gemiddelde avond al gauw vier keer mijn e-mail – die voor mijn werk, welteverstaan. Mijn vroeger zelden bereikbare mobieltje is ingewisseld voor een iPhone die 24/7 aanstaat. Ik schaam me te moeten bekennen dat ik me op straat erger aan mensen – toeristen, gepensioneerden – die in slakken-tempo voortschuifelen. Om nog maar te zwijgen over de onverlaten die breeduit stil durven te staan op de roltrap. En ik wil niet eens nadenken over hoeveel ‘vrije’ weekends ik heb verpest door me voor te nemen op z’n minst een paar vrienden te zien, één boek van kافت tot kافت te lezen, bij te slapen, te wandelen, te sporten, het huis gezellig te maken – en o ja, ook nog iets cultureligns te doen.

Ik ben geen uitzondering. De overgrote meerderheid van de mensen leeft in een haastmaatschappij. Sinds 1950 zijn we meer dan 50 procent sneller gaan praten. We slapen gemiddeld zeker een halfuur minder dan enkele tientallen jaren geleden. Muziek- en theaterstukken worden volgens kenners tegenwoordig aanzienlijk sneller gespeeld. De tijdsduur waarin een stuk van Ibsen wordt opgevoerd, zou binnen een eeuw tijd gehalveerd zijn.² De

Britse psycholoog Richard Wiseman meent zelfs te weten dat voetgangers in grote steden in het afgelopen decennium 10 procent sneller zijn gaan lopen.

Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat slechts één op de vier Nederlanders in onderzoeken aangeeft zich nooit gejaagd te voelen. Dat blijft niet zonder gevolgen. Haast zou een van de oorzaken zijn van onfatsoenlijk gedrag, intolerantie en een negatieve kijk op de samenleving.³ Uit andere statistieken blijkt bovendien dat Nederlanders steeds minder tijd uittrekken voor sociale contacten en minder vrienden hebben.⁴

De haastmaatschappij lijkt ons zelfs ziek te maken. Het aantal diagnoses van haastaandoeningen, zoals burn-out, is geëxplodeerd. Zelfs kinderen blijken zich daar, getuige hun toenemende gebruik van kalmerende middelen, niet aan te kunnen onttrekken. En het is niet alleen de mens die deze tempoversnelling amper kan bijbenen. De natuur slaagt er evenmin in zich tijdig te herstellen van de snelheid waarmee we vandaag de dag grondstoffen winnen, broeikasgassen uitstoten en regenwouden kappen.

Hoe verwoordde het grijze heerschap in *Momo* het ook alweer tegenover die goedgelovige kapper Fusi? Besteed de helft van de tijd aan je klanten, stop moeder in een verzorgingstehuis en houd op met dat nutteloze zingen. Het is kinderspel vergeleken met onze moderne maatschappij. De kunst van het tijdsparen is tot in de puntjes verfijnd. In plaats van een lunchpauze te nemen, eten we een broodje achter de computer. Door laptop, smart-

phone en iPad is de grens tussen werk en vrije tijd vervaagd. Het *just-in-time*-principe heeft zijn huis-tuin-en-keukenvariant in de instantmaaltijd gevonden. En het op alle grote treinstations aanwezige *to go*-filiaal van Albert Heijn, dat zichzelf in het verleden aanpreeft als ‘een winkel voor mensen die midden in de 24-uurseconomie staan’, zegt het al: kopen en wegwezen. Consumenten doe je in de ‘lege tijd’ als je onderweg bent, tijdens of tussen de mobielelefoongesprekken door. Het is de verbeterde versie van het oude wegrestaurant – voor wie erover nadenkt trouwens ook al een dubbelzinnige benaming.

Achter deze ontwikkelingen gaat een bizarre paradox schuil. Vergeleken met vorige generaties zouden we moeten barsten van de tijd. Mijn oma was wekelijks twee volle dagen kwijt aan de was. Om over de dagelijkse maaltijd voor haar gezin van tien personen nog maar te zwijgen. Sindsdien zijn er (af)wasmachines en drogers gekomen. In plaats van dat we het huis met de bezem moeten vegen zijn er stofzuigers. Dankzij de magnetron kan het eten in een handomdraai gereed zijn. Maar we weten geen gebruik te maken van al die tijdsbesparende techniek. Ondanks alles hebben we nergens tijd voor. Het luilekkerland zou dankzij de vooruitgang binnen handbereik moeten zijn, maar we lijken er verder dan ooit van verwijderd. Ergens moeten tijddieven aan het werk zijn. Maar waar?

‘Zijn de grijze heren dan helemaal geen mensen?’ vraagt Momo zich halverwege haar avontuur af.

‘Nee,’ antwoordt haar gesprekspartner meester Hora, de vriendelijke vaderfiguur die de mensen hun tijd geeft.

‘Ze hebben alleen maar de gedaante van mensen aangenomen.’

‘Maar wat zijn het dan?’

‘In werkelijkheid zijn ze niets.’

‘En waar komen ze vandaan?’

‘Ze ontstaan doordat de mensen hun de gelegenheid geven om te ontstaan. Dat is al voldoende om het te laten gebeuren. En nu geven de mensen hun ook nog de kans baas over hen te spelen. En ook dat is voldoende om het te laten gebeuren.’

‘En wanneer ze geen tijd meer zouden kunnen stelen?’

‘Dan moeten ze in het niets terug, waaruit ze zijn gekomen.’

Terug naar het niets, dat is ook waar onze moderne tijddieven naar teruggedrongen moeten worden. We hebben ze zelf gecreëerd, dus zullen we er ook zelf mee moeten afrekenen. Dat gaat niet zomaar. Vluchten voor de haast lost uiteindelijk niets op; negeren helpt evenmin. Om te kunnen overleven in de *to go*-maatschappij moeten we net als Momo de confrontatie durven aan te gaan.

Dat begint met het stellen van op het oog simpele vragen. Waarom worstelen zoveel mensen ondanks alle technologische vooruitgang met tijdgebrek? Wat houdt ons tegen om gewoon wat méér te genieten van ons dagelijkse leven? Waarom hebben we het allemaal zo druk? Het is als de wereld bezien door de ogen van Momo. Kinderlijke vragen, die herkenbaar zijn omdat we ze allemaal weleens hebben gesteld. Ooit. En toch moeten we

ze opnieuw stellen. Want we zijn er, alle goede voornemens ten spijt, ingetuind.

Dit boek wil laten zien hoe dat mogelijk is geweest. Daarvoor moeten we de gangen van de nieuwe tijdspaarders nagaan. Die hebben zich de afgelopen decennia vermenigvuldigd en zijn uiteengezwermd. Daarbij zijn ze tot diep in onze samenleving doorgedrongen: van de werkvloer tot onze 'vrije' tijd, van de nieuwste generaties die de drukte met de paplepel krijgen ingegoten tot de rustige oude dag die allang niet meer zo kalm is. Maar wie – of wat – zijn die grijze heren? Hoe gaan ze te werk, en wat is hun doel?

De moderne, gehaaste mens die zo'n zoektocht verspilling van zijn kostbare tijd vindt, rest niet anders dan zijn heil elders te zoeken. Alternatieven te over. 'Draag in drukke tijden een aquamarijn bij je,' lees ik in een tijdschrift. 'Dit kristal heeft een kalmerende invloed op lichaam en geest.'

Aan u de keuze: neem de tijd – of koop een steentje.

Gevangen in het hamsterrad

Waarom het zo moeilijk is
om te onthaasten

Wat deed u op 17 december 2010? Uitslapen? Lekker lang ontbijten? Of eindelijk die roman lezen, lui op de bank? Het had allemaal gekund. Maar de kans is groot dat u zich in plaats daarvan zat te verbijten op een treinstation. Of ergens in de 753 kilometer lange file op de snelwegen. Op deze vrijdag kort voor Kerstmis werd Nederland lamgelegd door hevige sneeuwval. Bussen bleven staan. Overal raakten auto's van de weg. 'Totale chaos,' oordeelde de ANWB. 'Iedereen moet zich afvragen of hij wel wil vertrekken,' waarschuwde een woordvoerder. Het haalde bar weinig uit.

Kort daarvoor was uit een studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gebleken dat 60 procent van de Nederlandse vrouwen en 52 procent van de mannen het gevoel heeft te druk te zijn.¹ Als oorzaak noemden de meesten lange werkweken en overuren. Je zou dus kunnen zeggen dat de sneeuwbuien als geroepen kwamen. Het slechte weer bood de gestreste Nederlander een uit-

gelezen mogelijkheid om te onthaasten. Waarom te midden van zo'n chaos naar je werk gaan, of naar school, met het risico urenlang vast te staan? Zelfs de overheid raadde het af. Een beter excuus voor een dagje vrij is nauwelijks denkbaar. Brutale baas of leraar die daar wat van durft te zeggen.

Iets soortgelijks had zich ruim anderhalf jaar eerder ook in Duitsland voorgedaan. Daar legde een storing een groot deel van het mobiele telefoonverkeer plat. Rond de 29 miljoen gebruikers konden vijf uur lang niet bellen of gebeld worden. Een buitengewoon interessant sociaal experiment, merkte de schrijver van een artikel in de *Süddeutsche Zeitung* op. 'In totaal zijn dat 145 miljoen uren waarin deze mensen eindelijk tot zichzelf hadden kunnen komen, wandelend door de uiterwaarden van een rivier, met een goed boek in de hand,' zo rekende hij de onbegrensde mogelijkheden voor die dit technische mankement bood.² Uiteraard gebeurde er iets anders. Woedende klanten begonnen als bezetenen op hun niet langer functionerende telefoon te tikken, beklagden zich tegenover televisiecamera's en dreigden bij hun telefoniebedrijf met schadeclaims. Er heerste alom verontwaardiging.

Zo ook in ons land. Want de Nederlandse burger bleef die decemberdag in 2010 niet thuis op de bank liggen. Koppig sloeg hij alle waarschuwingen in de wind en ging de deur uit. Om vervolgens boos te constateren dat de treinen niet reden, vliegtuigen niet vlogen en de wegen verstopt waren. Een *Volkskrant*-verslaggeefster op het treinstation van Utrecht sprak van een bijna vertrouwd beeld: 'Lange rijen bij de informatiebalie en gestrande